

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 14 (27)

Суми – 2019

**SECTION 2
CIVIL LAW AND PROCESS; FAMILY LAW;
INTELLECTUAL PROPERTY RIGHT**

**СЕКЦІЯ 2
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i14.p16>

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД**

Гончарова Аліна В'ячеславівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно – правових дисциплін та фінансового права,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет

Шестак Олена Валеріївна,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет

Пріоритетним напрямом зовнішньополітичного курсу сучасної України до Європейського Союзу проголошено інтеграцію. А досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства із правовими нормами ЄС, є ключовим елементом успішної Євроінтеграції нашої країни. Ця стаття присвячена особливостям правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності в Україні.

Акцентовано увагу на тому, що нотаріальна діяльність не може існувати й якісно функціонувати без належного правового регулювання національного права. Для забезпечення подальшого розвитку й реформування нотаріату як інституту позасудового захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб, постала необхідність у дослідженні його української історичної еволюції, у вивченні відповідного європейського досвіду і його впливу на правове регулювання здійснення нотаріальної діяльності в Україні.

Авторами були досліджені актуальні питання становлення й розвитку інституту нотаріату в Україні. Визначені основні історичні етапи розвитку нотаріальної діяльності в різні часи української держави.

Звернуто увагу на позитивний історичний досвід європейських країн у сфері здійснення нотаріальної діяльності.

Досліджено основні проблеми та перспективи розвитку нотаріату та його нормативно-правового забезпечення в Україні.

Розглянуто напрями подальшого реформування законодавства незалежної України у сфері нотаріальної діяльності в контексті європейських та міжнародних стандартів.

Доведено, що вивчення становлення та розвитку інституту нотаріату впродовж століть на вітчизняних і світових теренах й, відповідно, накопичений досвід у цій сфері, має неоціненне значення й сприяє виробленню важливих оцінок щодо сучасного стану інституту нотаріату, а також правильному визначенню напрямів його реформування.

За результатами дослідження, констатується, що перспективи розвитку нотаріату в Україні мають спиратися на накопичений світовий досвід і враховувати національні звичаї та ментальність українського народу.

Ключові слова: нотаріальна діяльність, правове регулювання нотаріальної діяльності, історичний європейський досвід, проблеми нотаріату, правове реформування нотаріальної діяльності.

Goncharova A.V., Shestak O.V. Features of legal regulation of the implementation of notarial activity: Ukrainian and European experience. The priority direction of the foreign policy of modern Ukraine to the European Union declared integration. And the achievement of a certain level of consistency of Ukrainian legislation with the EU legal norms is a key element of the successful European integration of our country. This article is devoted to the peculiarities of legal regulation of the implementation of notarial activities in Ukraine.

The attention is focused on the fact that notarial activity can not exist and function qualitatively without proper legal regulation of national law. In order to ensure further development and reform of the notary as an institute of extrajudicial protection of civil rights of individuals and legal entities, it became necessary to study its Ukrainian historical evolution, to study the relevant European experience and its influence on the legal regulation of the implementation of notarial activities in Ukraine.

The authors were researched the topical issues of the formation and development of the notary institution in Ukraine. The basic historical stages of development of notarial activity at different times of the Ukrainian state are determined.

Attention is drawn to the positive historical experience of European countries in the field of implementation of notarial activities.

The main problems and prospects of the development of the notary and its normative and legal support in Ukraine are investigated.

The directions of further reformation of the legislation of independent Ukraine in the field of notarial activity in the context of European and international standards are considered.

It has been proved that the study of the formation and development of the notary institution for centuries in the domestic and world terrains and, accordingly, the accumulated experience in this sphere, has invaluable importance and contributes to the development of important assessments of the current state of the notary institution, as well as the correct definition of the directions of its reformation.

According to the research, it is noted that prospects for the development of a notary in Ukraine should be based on the accumulated world experience and take into account the national customs and mentality of the Ukrainian people.

Key words: notarial activity, legal regulation, implementation of notarial activity, historical European experience, problems, legal reformation of the notarial activity.

Актуальність. Пріоритетним напрямом зовнішньополітичного курсу сучасної України до Європейського Союзу проголошено інтеграцію. А досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства із правовими нормами ЄС, є ключовим елементом успішної Євроінтеграції нашої країни.

Відповідно, проведення численних правових реформ у різноманітних сферах життєдіяльності

суспільства і застосування зарубіжного правового досвіду є обов'язковими умовами для становлення України як розвиненої держави. Це також стосується сфери нотаріальної діяльності, адже вона є важливим правовим механізмом забезпечення реалізації прав та обов'язків суб'єктів права, досудового захисту прав та інтересів громадян, організацій, підприємств, а також правової охорони суспільства.

Нотаріальна діяльність не може існувати й якісно функціонувати без належного правового регулювання національного права. Для забезпечення подальшого розвитку й реформування нотаріату як інституту позасудового захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб, постає необхідність дослідження його української історичної еволюції, вивчення відповідного європейського досвіду і його впливу на правове регулювання здійснення нотаріальної діяльності в Україні. Крім того, для українського сучасного суспільства набувають особливого значення питання якісного нормативно-правового забезпечення діяльності нотаріусів, вчинення ними нотаріальних дій у відповідності до світових стандартів, впровадження цифрових технологій у професію нотаріуса, децентралізація нотаріальних органів, інтегрування нотаріату України до європейських правових інституцій. Всі ці питання мають бути урегульовані через відповідні нормативно-правові акти, але в нашій незалежній і вільній державі існує чимало проблем, прогалин та недоліків у законодавчій базі, яка стосується нотаріальної діяльності, що й зумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є аналіз еволюції правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності на українських землях, висвітлення особливостей законодавства про нотаріальну діяльність на різних історичних етапах його становлення, застосування європейського досвіду правового регулювання нотаріальної діяльності у подальшому реформуванні нормативно-правової бази нашої країни та подальша його адаптація до вітчизняної системи нотаріату, ознайомлення із сучасним станом правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні.

Для досягнення поставленої мети, були сформульовані наступні завдання:

- визначити основні особливості етапів становлення і розвитку правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності в Україні;
- проаналізувати вплив європейського досвіду здійснення нотаріальної діяльності та його адаптацію до вітчизняної системи нотаріату;
- охарактеризувати основні проблеми правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності й шляхи реформування на сучасному етапі нашої держави.

Окремі аспекти українського й європейського досвіду щодо правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності становили предмет наукових пошуків вчених: В.В. Баранкової, О.Б. Бунчук, С.В. Бобровик, М.В. Бондаревої, І.А. Гамаль, Г.Ю. Гулевської, Н.О. Доліної, М.С. Долинської, Л.В. Сфіменка, Н.В. Ільєвої,

Н.В. Карнарук, О.А. Мартинюк, О.І. Неліна, С.В. Нечипорук, Н.В. Партоленко, К.І. Федорової, С.Я. Фурси, О.О. Чернишова, В.Г. Шишленко, Н.В. Шевченко, Л.Е. Ясінської та ін.

Історія нотаріату й нотаріальної діяльності, зокрема, сягає глибини віків. Вона тісно пов'язана з історією римського права. Це можна прослідити з визначення поняття «нотаріат», яке лексично походить від латинського слова «note», що в перекладі означає «знак». Крім того, в Стародавньому Римі в III ст. до нашої ери з'явилися «табеліони», котрих можна назвати родоначальниками сучасного нотаріату. Вони займалися складанням юридичних актів і судових документів у вигляді вільного промислу, отримували за це винагороду, передбачену законом, але не перебували на державній службі. Погоджуємося з думкою В.О. Бондарака, який вважає, що «саме інститут табеліонів став зародком того нотаріату, який разом з римським матеріальним правом, був реципований європейськими народами» [4, с.32].

Саме поняття «регулювання» (від лат. *regulo* – правило) означає упорядкування, налагодження, приведення чогось у відповідність з чимось.

С.С. Алексєєв зазначає, що регулювати – це визначати поведінку людей та їх колективів, спрямовувати його функціонування та розвиток, надавати йому певних меж, цілеспрямовано його впорядковувати [1, с.31].

Д.А. Керімов вважає, що термін «регулювати» означає встановлювати межі, масштаб поведінки людей, вносити у суспільні відносини стабільність, систему, порядок і тим самим спрямовувати їх у певному напрямку» [23, с.95].

Що стосується правового регулювання, існує чимало визначень цього поняття.

На думку В.В. Сухоноса, правове регулювання – це упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток, що здійснюється державою за допомогою права і сукупності правових засобів [29, с.663].

О.В. Бабкіна під правовим регулюванням розуміє цілеспрямований вплив права на суспільні відносини і поведінку осіб з метою їх упорядкування за допомогою системи спеціальних юридичних (правових) засобів [30, с.81].

Ю.С. Шемшученко підкреслює, що правове регулювання – це один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави. Він наголошує, що правове регулювання є різновидом соціального регулювання [36].

С.О. Комаров під правовим регулюванням розуміє лише одну із форм впливу права на

суспільні відносини – впливу за допомогою специфічно-правових засобів: норм права, правовідносин, актів реалізації [16, с.414]. Він наголошує, що правове регулювання здійснюється за допомогою системи спеціальних юридичних засобів.

Ю.І.Римаренко трактує правове регулювання, як форму соціального регулювання відповідно до вимог норм права, засновану на усвідомленні суб'єктами права своїх прав і обов'язків [27].

Отже, визначення поняття «правове регулювання» є багатограним, а кожний науковець розуміє його по-своєму.

Погоджуємося з думкою О.О.Чернишової, яка вважає, що існування та якісне функціонування нотаріальної діяльності є неможливим без її належного правового регулювання. Його потребують як питання організації нотаріальної діяльності (законодавчо закріплені вимоги до: посади нотаріуса, його робочого місця, порядку отримання свідоцтва на право заняття нотаріальною діяльністю тощо), так і безпосередньо питання правил учинення окремих нотаріальних дій, їх оформлення [32, с.89].

Відповідно, правове регулювання нотаріальної діяльності можна визначити, як державний вплив на нотаріальні відносини за допомогою сукупності юридичних форм, методів, засобів і способів, які закріплені на законодавчому рівні з метою їх впорядкування, утвердження, розвитку і охорони.

Вивчення становлення та розвитку інституту нотаріату впродовж століть на вітчизняних і світових теренах й, відповідно, накопичений досвід у цій сфері, має неоціненне значення й сприяє виробленню важливих оцінок щодо сучасного стану інституту нотаріату, а також правильному визначенню напрямів його реформування.

Задля визначення закономірностей еволюції національного нотаріату, на думку Л.В. Єфіменка, необхідно враховувати і внутрішні, і зовнішні чинники, що впливали на процес українського нотаріатотворення [12, с.40].

В процесі дослідження історичного розвитку українського нотаріату Н.В. Шевченко визначила чотири основних етапи, а саме: княжий, козацький, національно-демократичний і сучасний, кожен з яких, враховуючи специфіку його розвитку, мав свої ознаки та особливості [34, с.132].

Науковець вважає, що першим у розвитку нотаріату на території України був княжий етап становлення українського державотворення, який включав існування Київської Русі і Галицько-Волинської держави (IX ст. – 40-і рр. XIV ст.). Вона зазначає, що на початковій стадії даного періоду у людей не виникало потреби документально затверджувати цивільно-правові угоди, саме тому

вони укладались усно, а факт їхнього вчинення підтверджували свідки в судовому порядку [34, с.132].

В свою чергу, О.І.Нелін наголошує, що найважливішими передумовами зародження нотаріальної діяльності на Русі в IX ст. були високий економічний розвиток, розширення цивільного обігу, зростання кількості укладених правових угод [19, с.15]. Хоча науковець вказує на те, що відповідно до ст. 47 «Правди Ярослава» (30–40 рр. XI ст.) встановлювалося, що суперечки по договорах вирішував суд у складі 12 осіб. Суд допитував свідків укладеної угоди. Можна припустити, що цивільно-правові угоди укладались усно, а факт їхнього вчинення підтверджували свідки у судовому порядку [19, с.15].

В Київській Русі, починаючи з X-XI століть, простежуються окремі риси нотаріальної діяльності, але укладення письмових договорів було винятком із практики. Хоча О. Бунчук вважає, що князівські договори Київської Русі – одна з найвидатніших пам'яток українського законодавства того періоду. Русько-візантійські договори були важливими першоджерелами давньоруського права [5, с.41].

Заслугує на увагу висновок відомого українського вченого В. Грищука про те, що договори київських князів з візантійськими імператорами є за своєю суттю нормами давньоруського та міжнародного права, які регулювали певні відносини між двома державами: Київською Руссю та Візантією [7, с.71].

Значний вплив на формування правової системи Київської Русі після прийняття християнства мала рецепція візантійського права, яке дало поштовх до розвитку вітчизняного законодавства княжої доби і збагатило давньоукраїнське право новими юридичними поняттями.

У Київській Русі були відомі такі візантійські джерела права, як збірники «Номоканон», «Еклога», «Прохірон». Крім того, з появою їх перекладів церковнослов'янською мовою, в руське право вводиться вимога складати заповіти, будучи при здоровому глузді.

Варто стверджувати, що відголоски візантійських норм спостерігаються й у сучасному цивільному та нотаріальному праві. Норми збірника «Еклога», рецепційовані правниками Київської Русі щодо порядку складання письмових договорів, заповітів, не лише були передумовами нотаріального посвідчення договорів та заповітів, але й заклали підвалини нотаріального процесу їх посвідчення [10, с.124].

Кодифікований юридичний збірник «Руська правда» по праву вважається вінцем давньоруського права. Його норми більше

стосуються кримінального права, а норми речового і зобов'язального права викладаються як винятки. Серед норм цивільно-правового характеру в «Руській правді» посідають норми, щодо регулювання питання володіння й власності. Хоча на той час не існувало загального терміна для позначення права власності, оскільки зміст цього права залежав від суб'єкта і об'єкта права власності (князі, бояри, дружинники, духовенство, купці, ремісники, смерди, закупи тощо) й об'єкти права власності (земля, худоба, одяг, зброя, знаряддя праці тощо).

Після XII ст. виникла необхідність у нотаріальних функціях. Н.В. Шевченко пов'язує це з низьким рівнем освіти населення і збільшенням попиту на юридичні послуги, які регулювали придбання та відчуження прав на землю та холопів, пізніше – на нерухомість [34, с.132].

В цей час почалося зародження нотаріальної діяльності та нотаріального законодавства України. Вчені пов'язують це з процесом збільшення кількості печаток у церковних діячів. Необхідно зазначити, що за давньоруських часів веденням князівського, а також церковного діловодства, займалися духовні особи, зокрема, «дяки», оскільки вони були найосвіченішою і найбільш писемною частиною суспільства того часу. Щодо розповсюдження печаток, дослідниця Л.Е. Яєнська констатує, що як і в Західній Європі, у Київській Русі так зване право печатки на ранньому етапі свого становлення дещо паралізувало розвиток нотаріальної діяльності, оскільки робило її абсолютно зайвою. Та незабаром універсалізація права печатки зумовила утвердження нотаріального інституту в його сучасній організації [38, с.95].

З втратою державності й входженням українських земель до складу Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського а потім – до Речі Посполитої, був дещо перерваний органічний розвиток інституту нотаріату. Хоча деякі елементи давньоруського нотаріату збереглися в Статутах Великого князівства Литовського завдяки використаним при їх написанні нормам «Руської правди». Саме цим можна пояснити той факт, що Литовські статuti були найавторитетнішими джерелами права в Україні на той час, а також стали основою усіх кодифікованих робіт як XVIII ст., так і першої половини XIX ст.

З особливостей правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності на той час було те, що на законодавчому рівні вперше встановлювалася вимога письмового оформлення договорів купівлі-продажу маєтків, угод щодо

землі, договорів позики за умови, коли загальна сума перевищувала десять коп. грошей. Крім того, укладення угод обов'язково здійснювалося у присутності свідків шляхетської належності, реєстрація документів відбувалася у земському суді за участі сторін при їхньому внесенні до судового протоколу. Ще однією особливістю було те, що нотаріальні функції виконували старости, воеводи, підстарости, судді, писарі, а запроTOCOLьовані ними у суді правові документи, набували силу публічних актів і ставали беззаперечними. Нелін О.І простежує у цьому очевидну схожість інституту римського права з принципами нотаріату, закладеними Статутом Великого князівства Литовського від 1588 р. Проте, він наголошує, що діяльність нотаріусів ще не отримала закріплення на законодавчому рівні і не стала реальним юридичним фактором, як в інших країнах Європи [19, с.16].

Під час панування Речі Посполитої на українських землях функції нотаріусів виконував Земський суд у складі судді, підсудка та писаря, а підґрунтям нотаріальної діяльності було руське звичаєве право і писане право, під впливом римського права та пізніше вироблених західноєвропейських традицій.

Козацький етап українського державотворення (1648-II половина XVIII ст.) відзначився тим, наголошує Н.В. Шевченко, що до середини XVIII ст. писемні угоди здебільшого нехтувалися. Хоча згодом, коли виникла система обов'язкової явки, реєстрації та запису до урядових (судових) книг приватних актів, з'явилися пам'ятки, документи українського права, які регулювали відносини судів та нотаріальну діяльність [34, с.132]. Найвизначнішими з них вважаємо: інструкцію гетьмана Д.Апостола судам від 13 липня 1730 р.; «Процес короткий приказний» 1734 р.; «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.; «Суд і розправа в правах малоросійських» 1750 р.

Цікавою у контексті проблематики нашої статті є «Інструкція судам», видана 13 липня 1730 року гетьманом Д. Апостолом, яка зобов'язувала сотенних і городових, а в тих місцевостях, де були магістрати, - їхніх урядовців видавати на прохання людей «купчі» записи й духівниці без хабарів, «противних праву», вказувати межі земельних ділянок з обов'язковою в разі здійснення угоди участю сусідів по ділянці – «помежників». Акти підписувались сотенними (городовими) старшинами, а в селах – священиком, дяком, отаманом, вйтом чи іншими людьми, які заслуговували довіри, а також сторонами, спадкодавцями, заявниками, свідками. За неграмотних підписувались «рукоприкладчики» [19, с.17].

Ми погоджуємося з думкою Л.Е. Ясінської, що саме в Інструкції судам 1730 р. гетьмана Д.Апостола, вперше після Литовських статутів, ми стикаємося з детальною регламентацією порядку оформлення прав власності на землю, здійснення протестів, складання духовних записів (заповітів). Цим питанням присвячена окрема, 14 стаття. На думку автора, це мало важливе значення для цивільного права Гетьманщини, оскільки раніше нерухоме майно часто переходило шляхом не формальних актів, а усних договорів, «голослівно», що відповідно до Інструкції, створювало тяганину в судах [38, с.107].

У кодексі 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ», що встановлював порядок укладення договорів і заповітів та їх реєстрації, сформовано підвалини правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності в Українській гетьманській державі.

Зародження правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності простежується в Українській Гетьманській державі в Інструкції судам від 13 липня 1730 р. гетьмана Д.Апостола і в Кодексі 1743 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ», а також в «Зібранні малоросійських прав» 1807 р.

У 1764 р. Катериною II був скасований інститут гетьманства в Україні, що призвело до втрати автономії. Землі ж Східної Галичини та Північної Буковини в кінці XVIII ст. входили до Австрії, Закарпаття - були у віданні Угорщини. Хоча науковий дослідник Н.В. Шевченко не виділила, як окремий етап розвитку українського нотаріату, період з другої половини XVIII ст. по 1917 рік, але ми вважаємо, що це доречно зробити, розуміючи, що правове регулювання здійснення нотаріальної діяльності в цьому періоді було тісно поєднане з історичним розвитком нотаріату Царської Росії та Австро-Угорської імперії. Тому пропонуємо назвати даний етап «Україна під гнітом двох імперій».

У цьому контексті заслуговує на підтримку, як обґрунтований належним чином, висновок Л.Е.Ясінської про те, що історія нотаріальної діяльності на українських землях, яка до кінця XVIII ст. розвивалася, ґрунтуючись на власній правовій традиції, але з урахуванням позитивних впливів польської і німецької, а через них і французької, правових систем, з XIX ст. нерозривно була поєднана з історією російського нотаріату, який унаслідок низького рівня економічного розвитку, панування кріпосного права, поєднання судової та адміністративної влади, розвивався значно повільнішими темпами [38, с.154].

В свою чергу, цікавою є думка О. І. Неліна стосовно того, що у регіонах України, які

перебували під владою Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, діяло законодавство відповідної держави, що відображало західну традицію права і належність до романо-германської правової сім'ї [18, с.72]. Це стосується як нотаріальної діяльності, так і відповідного законодавства.

На цьому етапі на «Малоросійській» території України були встановлені й діяли російські закони, а в здійсненні нотаріальної діяльності керувалися такими загальнодержавними актами, як: Соборне уложення «Кодекс Законів Російської держави», прийнятий у 1649 р. Земським собором та «Положенням про нотаріальну частину», затверджене 14 квітня 1866 р. імператором Олександром II, яке діяло до 1917 р. [3, с.18].

Цікавим фактом є те, що в «Положенні про нотаріальну частину» нотаріат був відокремлений у самостійний правовий інститут. Більшість його статей були складені на основі нотаріальних законів Франції, Австрії і Баварії через брак відповідного емпіричного матеріалу про діяльність нотаріусів у Росії.

Рецепція вільного інституту нотаріату була прогресивним кроком для Росії того часу. Тому ця подія стосувалася також діяльності нотаріату на українських землях, оскільки вони перебували під юрисдикцією Російської імперії.

Ми підтримуємо думку В.Черниша, що у другій половині XIX ст. нотаріальна діяльність на території України активізувалася у зв'язку з прийняттям 14 квітня 1866 р. в Російській імперії, до складу якої входила більшість українських земель, «Положення про нотаріальну частину» [33, с.9-10].

В Положенні були виокремлені такі нотаріальні органи, як: нотаріус, старший нотаріус, мировий суддя, міський суддя, повітові члени окружного суду, якщо в населеному пункті не було нотаріуса.

Нотаріуси здійснювали свою діяльність від імені держави, як публічний орган. У цьому полягала важливість прийнятого нормативного акту.

Положення регулювало порядок призначення на посаду нотаріуса, його компетенцію, повноваження та відповідальність, визначало порядок учинення нотаріальних дій. Крім того, були детально закріплені правила складання документів. Нотаріуси повинні були дотримуватися правил ведення нотаріального діловодства.

Нотаріуси підлягали кримінальній і дисциплінарній відповідальності. Професор О.Нелін стверджує, що незважаючи на те, що нотаріуси на посаду призначалися довічно, вони могли бути звільненими за порушення кодексу

честі чи протиправні дії за межами службових повноважень [18, с.99].

Слід зауважити, що нотаріальну діяльність в другій половині XIX ст. регулювали ще й численні підзаконні акти, а саме: рішення Сенату, міністерства юстиції, судів.

Необхідно зазначити, що «Положення про нотаріальну діяльність» 1866 р. стало важливим етапом на шляху становлення інституту нотаріату як на російських, так і на українських теренах. Воно не втратило своєї актуальності й до цього часу у питаннях вчинення нотаріальних дій та ведення нотаріусами діловодства.

У відповідний період на західноукраїнських землях можна прослідкувати свої особливості розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності.

У другій половині XVIII – першій половині XIX ст. українські землі Східної Галичини та Північної Буковини входили до Австрії, а Закарпаття – до Угорщини. Цей поділ відобразився на правовій системі, що функціонувала в Галичині, Буковині й Закарпатті. Одразу ж після приєднання, зокрема українських земель, австрійським і угорським урядами було вжито заходів щодо уніфікації права, що, своєю чергою, сприяло централізації управління підвладними територіями [20, с.269].

У 1797 р. був сформований і почав діяти на територіях Західної і Східної Галичини Цивільний кодекс. Він був складений латинською мовою і налічував 1613 параграфи.

Джерелами означеного Цивільного кодексу були норми Пруського цивільного уложення, права окремих австрійських країн та пандектне право. Характерною особливістю структури Цивільного кодексу 1797 р. було те, що його частини не мали чітких назв – вони лише поширювалися на певні правові інститути. Перша частина містила загальні норми, які роз'яснювали поняття права та держави і визначали права осіб. Окремо регулювалися відносини між батьками та дітьми, а також між службовими особами. Друга частина регулювала правові відносини у речовому праві, визначала поняття речі та закріплювала поділ речей і способи їх набуття. У третій частині містилися норми зобов'язального права, зокрема встановлювався порядок укладення договору та його види [15, с.785].

Хоча в Цивільному кодексі прямих норм, що стосувалися нотаріату, не було, але в ньому містилися питання, які регулювали нотаріальні дії щодо спадкування й зобов'язання. Галицький цивільний кодекс регулював договори дарування, купівлі-продажу, позики і позички, доручення, міни, зберігання та ін.

Кодекс є типовою природно-правовою кодифікацією. Це не тільки повноцінна кодифікація приватного права в Габсбурзькій монархії, але перша цілісна кодифікація приватного права в Європі загалом, котра діяла на території західноукраїнських земель [35, с.66].

Значний вплив на кодифікаційні роботи в Австрії мало запозичення французького правотворчого досвіду. Так, 21 березня 1804 р. було введено в дію Цивільний кодекс Франції (Кодекс Наполеона), який чинний (зі змінами і доповненнями) і сьогодні. Кодекс замінив понад 14000 законодавчих актів, прийнятих у попередні роки революційними урядами Франції наприкінці XVIII ст. [11, с.368-370].

1 січня 1812 р. був введений у дію Цивільний кодекс Австрії, котрий діє й до цього часу з деякими змінами й уточненнями, а чинне доти загальне приватне право було скасоване. Загалом Австрійський цивільний кодекс був своєрідним компромісом між старим феодальним правом та новим буржуазним. Це значною мірою обумовило його дію на західноукраїнських землях і після розпаду Австро-Угорської імперії, спочатку у Західноукраїнській Народній Республіці, а згодом і в Другій Речі Посполитій [28, с. 105].

Як інститут попереднього судочинства нотаріат був запроваджений у коронних австрійських землях цісарським патентом від 29 вересня 1850 р. і розглядався, за словами тодішнього Міністра юстиції, як необхідний елемент нового судового порядку, конче необхідний для забезпечення прав населення [20, с.237].

1 листопада 1871 р. набрав чинності Нотаріальний порядок. Правове регулювання нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях під час перебування в складі Австро-Угорської монархії здійснювалося переважно відповідно до нього.

Як зауважує М.В.Никифорак, лише із запровадженням Нотаріального порядку 1871 р. нотаріат почав діяти як самостійна, незалежна від судів, установа. На відміну від судів, нотаріат був поставлений усередину народу, хоча й розглядався як необхідна умова досконалого судового порядку [21, с.61].

Нотаріальний порядок складався з 11 розділів, 184 параграфів та додатків. Розділ перший та другий регулювали порядок призначення на посаду нотаріуса та припинення його повноважень.

Важливе значення для розвитку інституту нотаріату в Галичині мало те, що в Австрії нотаріат утворював своєрідну корпорацію, яка управлялася нотаріальною палатою. Нотаріуси при суді першої інстанції утворювали нотаріальну колегію. Нотаріальна палата утворювалася, якщо в окрузі

нотаріусів було не менше 15. Там, де не було такої кількості нотаріусів, за згодою Міністра юстиції дозволялось суду першої інстанції утворювати одну палату на декілька округів.

Нотаріальна палата складалася із голови і чотирьох, шести та восьми членів. Вони обиралися більшістю голосів усіх нотаріусів округу на три роки з правом повторного обрання. Головним завданням палати була охорона честі і відповідності соціальному стану та захист його інтересів. Здійснюючи нагляд за діяльністю нотаріусів, палата мала право ревізувати їхні канцелярії [39, с.95].

Кожен нотаріус мав власну контору, а нотаріальну практику не міг суміщати з жодною іншою діяльністю. Порядком також регулювався порядок заміщення нотаріусів, зберігання таємниці, порядок складання та зберігання нотаріальних документів. Найбільшими же за обсягом і найважливішим для діяльності нотаріусів були правила діяльності нотаріусів.

Можна зробити висновок, що тенденції розвитку правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях відповідали латинській моделі нотаріату, а діяльність нотаріусів піднялася на достатньо високій рівень розвитку.

Етап Української національно-демократичних революції (1917-1921 рр.) за висновком Н.В.Шевченко, пов'язаний із війнами за незалежність, відсталістю і розрухою господарства [34, с.135].

За твердженням Н.В.Партоленка, після Жовтневої революції розпочався новий етап в історії нотаріату. Рада народних комісарів 23 березня 1918 р. прийняла постанову, якою скасувала «ныне действующее Положение о нотариальной части» та ввела нове Положення муніципалізації нотаріальних контор [24, с.81].

На думку, Є.В.Трофименка, в цей час правовідносини у сфері цивільного обороту були обмеженими і потреби в нотаріаті практично не було, тому з'явилась тенденція до його повної ліквідації [31, с.234].

На протигагу Н.В.Шевченко, ми виділили етап радянського періоду нотаріальної діяльності (1917-24 серпня 1991 рр.)

У період громадянської війни виникла тенденція ліквідації нотаріату, але нова економічна політика (НЕП) зумовила істотний розвиток нотаріальної діяльності. Серед особливо важливих нормативних актів того часу можна виділити декілька. Зокрема, основою нотаріату радянського періоду стало Положення про державний нотаріат від 4 жовтня 1922 р., яке завершило його створення в Росії після 1917 р. як самостійної державної установи. В свою

чергу, правове регулювання нотаріальної діяльності в радянській Україні почало активно розвиватися з 20 квітня 1923 р., коли було затверджено «Положення про державний нотаріат» УРСР. 19 липня 1973 р. був ухвалений закон про державний нотаріат СРСР, який містив норми про завдання і організацію державного нотаріату, принципи його діяльності, компетенцію, загальні правила здійснення нотаріальних дій і вживання законодавства про нотаріат до іноземців і осіб без громадянства. 1 листопада 1974 р. відповідно до нього був прийнятий і діяв до розпаду Радянського Союзу Закон РРФСР «Про державний нотаріат».

Особливостями радянського періоду у правовому регулюванні здійснення нотаріальної діяльності є: прийняття значної кількості нормативно-правових актів і положень; функціонування нотаріату як керованої частини державного апарату в межах сформованої адміністративної системи; закріплення на законодавчому рівні вперше посади нотаріуса та чітке окреслення його нотаріальних дій; значний розвиток нотаріальної діяльності поряд з «непристижністю» професії.

Ми погоджуємося з думкою Н.В.Шевченко, що з 24 серпня 1991 р. почався сучасний етап українського державотворення [34, с.135]. Саме проголошення незалежності України надало нового імпульсу розвитку правової системи України, в тому числі й інституту нотаріату.

Природно, що зміна статусу країни спричинила оновлення законодавчої бази [14, с.81]. Так, значним кроком у розвитку нотаріату і його законодавчого закріплення став прийнятий Верховною Радою України Закон «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. Цей закон вніс до історії розвитку українського нотаріату багато новацій, серед яких запровадження інституту приватних нотаріусів, створення кваліфікаційних комісій нотаріату для визначення рівня професійної підготовки осіб, які мають намір займатися нотаріальною діяльністю; заснування в обласних центрах, містах Києві, Севастополі державних нотаріальних архівів, що є складовою частиною Національного архівного фонду [26]. Починаючи з 2009 р., указаний закон зазнав великих змін і доповнень, що на думку Чернишова О.О., позитивно впливає на якість надаваних нотаріусами послуг. До найвагоміших змін можна віднести зрівняння в повноваженнях державних і приватних нотаріусів. Як результат, із 1 червня 2009 р. приватні нотаріуси на рівні із державними мають право займатися спадковими справами [32].

Вагомими для регулювання нотаріальної діяльності нормативно-правовими актами є: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012

р.№296/5 про Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України; Наказ Міністерства юстиції Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства від 22.12.2010 №3253/5.

До системи правового регулювання належать також такі накази Міністерства юстиції України, як:

Про затвердження Концепції реформування органів нотаріату в Україні від 24.12.2010 р. №3290/5;

Про затвердження Порядку підвищення кваліфікації нотаріусів, консультантів державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, помічників приватних нотаріусів від 28.08.2014 № 1422/5;

Про затвердження Положення про вимоги до робочого місця (контори) приватного нотаріуса та здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності від 23.03.2011 N 888/5;

Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування від 11.11.2011 р. №3306/5;

Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату від 31.08.2011 р. №923;

Про затвердження Положення про державний нотаріальний архів від 18.05.2009 р. №870/5;

Про затвердження Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності від 22.03.2011 р. №871/5 та інші.

Крім того, на нотаріальний процес здійснюють вплив розпорядження і укази Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази та інструкції різних міністерств і відомств, нормативні акти органів місцевого самоврядування.

Важливим етапом у реформуванні нотаріату є створення у 1993 р. на конференції нотаріусів Української нотаріальної палати (УНП).

З метою реалізації Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності», прийнятого Верховною Радою України 6 вересня 2012 року, рішенням Першого установчого з'їзду нотаріусів України від 29 березня 2013 року було створено Нотаріальну палату України. Метою діяльності НПУ є об'єднання на професійній основі зусиль нотаріусів для виконання покладених на них Законом України «Про нотаріат» обов'язків і забезпечення їхніх прав, представництво професійних інтересів нотаріусів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, втілення та застосування

фундаментальних принципів системи нотаріату латинського типу, а також принципів нотаріальної етики, положень латинського нотаріату, захист професійних інтересів та соціальних прав нотаріусів, сприяння підвищенню професійного рівня нотаріусів та надання їм методичної допомоги, захист інтересів фізичних і юридичних осіб при заподіянні їм шкоди внаслідок незаконних дій або недбалості нотаріуса. [25].

Новий поштовх реформі нотаріату дав наказ Міністра юстиції України від 24 грудня 2010 р. №3290/5, яким було затверджено Концепцію реформування органів нотаріату в Україні. Головною метою нотаріату було визначено сприяння становленню цілісного підходу до визначення функцій нотаріату, надання населенню послуг правового та нотаріального характеру відповідно до міжнародних стандартів, а також поступове та системне реформування українського нотаріату як інституту позасудового захисту цивільних прав фізичних і юридичних осіб. Концепція реформування органів нотаріату визначила сучасний стан цього інституту, його цілі, пріоритетні завдання та стратегічні напрями, окреслила механізми їх реалізації та очікувані результати [24, с.83].

На сучасному етапі в нотаріальному законодавстві виникло ряд проблем, які необхідно подолати задля успішної Європейської інтеграції України. Основними з них є:

- утворення єдиного нотаріату;
- утворення механізму доступу до нотаріальної діяльності;
- врегулювання питання оплати вчинюваних нотаріальних дій;
- здійснення контролю за нотаріальною діяльністю та інші.

На думку Ільєвої Н.В., утворення єдиного нотаріату мало б стати важливим кроком на шляху вдосконалення українського нотаріату, але скасування державного нотаріату має базуватися на попередньому вирішенні низки проблем, які наразі не знаходять свого розв'язання. Проблемними наразі є питання оплати вчинюваних нотаріальних дій. Гарантією доступності нотаріату має бути суворо встановлена плата [13, с.35].

17 травня 2017 р. у Страсбурзі відбулося підписання угоди про безвізовий режим для України. Цією важливою подією було активоване подальше зближення нашої системи нотаріату з латинською системою.

Як асоційованому члену Європейського союзу, Україні були поставлені завдання щодо приведення права України у відповідність до права Європейського союзу. Відповідно, це стосується й правового регулювання здійснення нотаріальної

діяльності й ставить перед Міністерством юстиції України, Нотаріальною палатою України, учасниками нотаріального процесу відповідні цілі й задачі, а саме: децентралізація структури нотаріальних органів; вчинення нотаріальних дій у відповідності до міжнародних стандартів; інтегрування нотаріату України до європейських та транснаціональних правових інституцій; впровадження цифрових технологій у професії нотаріуса.

Ми вважаємо, що розвиток нотаріального законодавства України зараз здійснюється швидкими темпами, оскільки наша держава прагне перейти до системи уніфікованого нотаріату, спираючись на накопичений світовий досвід і враховуючи національні звичаї та ментальність українського народу.

Зокрема, з метою досягнення поставлених завдань Європейським союзом представниками Нотаріальної палати України, за допомогою представників нотаріальних палат Латвії, Литви, за участю Міністерства юстиції України на круглому столі, який відбувся 14 червня 2017 року, була розроблена програма розвитку строком реалізації на п'ять років, основними пунктами якої є:

- систематизація і зведення існуючої нормативно-правової бази, що регулює діяльність нотаріату в Україні, у єдиний кодифікований нормативний документ – Нотаріальний процесуальний кодекс;

- розробка та прийняття акту з питань регулювання поведінки нотаріуса – Кодексу професійної етики нотаріуса;

- розробка та впровадження «цифрового нотаріату» та електронного реєстру вчинення нотаріальних дій; створення електронного цифрового нотаріального архіву;

- запровадження механізму використання нотаріусами спеціальних рахунків «ескроу» для здійснення транзакцій за договорами купівлі-продажу нерухомого майна і цінних паперів;

- передача невластивих державі функцій у сфері нотаріату від структурних підрозділів Міністерства юстиції до Нотаріальної палати України;

- впровадження швидко адаптованої програми підвищення кваліфікації осіб, які вчиняють нотаріальні дії;

- подальше розширення переліку нотаріальних та інших дій, що вчиняються нотаріусами від імені держави;

- надання повноважень нотаріусам у сфері медіації як пріоритетний напрям досудового захисту цивільних прав громадян та розвитку правових інституцій України поряд з фактичним щоденним практичним виконанням таких функцій;

- забезпечення повноцінного доступу нотаріусів до Єдиного державного реєстру судових рішень, реєстрів реєстрації цивільного стану, демографічного реєстру, бази МВС по викраденим та арештованим автомобілям;

- визначення принципів регулювання кількості нотаріусів в кожному окрузі;

- об'єднання нотаріальних органів в єдиний нотаріат [22].

Ми можемо зробити висновок, що сьогоденний етап розвитку українського суспільства пов'язаний із реформуванням національної правової системи в цілому та інституту нотаріату, зокрема. Ми акцентуємо увагу на тому, що подальший розвиток вітчизняного інституту нотаріату не може відбуватися ізольовано та має відповідати загальним тенденціям розвитку державного регулювання європейської нотаріальної системи.

Отже, аналіз європейського досвіду правового регулювання є необхідною умовою правової інтеграції як процесу об'єднання та взаємного пристосування національної і європейської правових систем із метою їх гармонізації й уніфікації. Крім того, в умовах побудови в Україні власної моделі нотаріату й утілення в ній базових принципів латинського нотаріату є актуальним і важливим вивчення як позитивних, так і негативних аспектів реалізації контрольних механізмів в інших країнах.

Дослідження юридичної літератури з питань діяльності нотаріату у зарубіжних країнах дозволяє стверджувати про існування у світі двох нотаріальних систем – англосаксонської (common law) та латинської (civil law) із кардинальною відмінністю правового регулювання нотаріальної діяльності [13, с.41].

До англосаксонського типу нотаріальних систем відносяться нотаріальні системи таких країн, як США, Великобританія, Австралія, Кіпр, Індія, Сінгапур, Малайзія, Канада. Г.Ю.Гулевська окремо виділяє ще країни, у яких ця система співіснує паралельно з іншими юридичними системами (Аргентина, Бахрейн, Бруней, провінція Квебек (Канада), Єгипет, Куба, Ізраїль, Данія, Фінляндія тощо) [8, с.128].

Характерною рисою нотаріальних систем англосаксонського типу є суміщення діяльності нотаріуса з діяльністю адвоката. Інколи функції нотаріусів виконують особи, які навіть не мають юридичної освіти [6, с.413].

Мартинюк О.А. робить висновок, що у країнах англосаксонського типу нотаріальних систем роль нотаріусів у забезпеченні правомірності та врівноваженості цивільно-правових угод і в досудовому вирішенні правових конфліктів є незначною. Відповідно, недостатньо розвиненою є

також функція державного контролю за нотаріальною діяльністю, хоча повністю заперечувати її існування не варто [17, с.153].

Система латинського типу нотаріату сьогодні набула поширення практично в усіх західноєвропейських країнах (Австрія, Бельгія, Греція, Голландія, Італія, Іспанія, Люксембург, Німеччина, Франція, Португалія, Швейцарська Конфедерація), у Латинській Америці, Японії, а віднедавна – у Китаї, деяких країнах Східної Європи та Африки (загалом понад 80 країн). Усі ці країни входять до Міжнародного союзу латинського нотаріату – міжнародної неурядової організації, створеної з метою координації та розвитку нотаріальної діяльності в усьому світі [9, с.253].

Гулевська Г.Ю. зазначає, що «латинський нотаріат» - це узагальнений термін, синонім якого є «вільний нотаріат», тобто «нотаріат, здійснюваний у формі вільної професії». Прикметник «латинський» вказує на зв'язок із римським правом, у якому документу відводиться особлива роль, зокрема, як доказу у справі. Шляхом нотаріального посвідчення документів підтверджується достовірність вчинюваних юридичних дій і фіксуються істотні юридичні умови укладення різних правочинів. Таким чином, документи, складені чи засвідчені нотаріусом, набувають повної юридичної сили «публічних документів», не вимагають додаткового підтвердження та можуть бути оскаржені лише в суді [8, с.143]. Отже, кількість судових спорів у країнах латинського типу значно менша, ніж у країнах англосаксонського типу.

Нотаріат латинського типу є дійсно вагомим публічним інститутом та одним із найбільш ефективних превентивних механізмів захисту прав і законних інтересів учасників цивільно-правових відносин, а також попередження судових спорів.

Але і всередині класичної системи нотаріату латинського типу є суперечності, і фактична роль нотаріусів та здійснювані ними функції не є однаковими. Так, в Іспанії, нотаріусами працюють юристи високого класу, які нерідко викладають в університетах, а розробкою договорів і виконанням супутніх формальностей зайняті в основному адвокати. У Греції роль нотаріуса зводиться до посвідчу вальної функції. У деяких країнах нотаріуси виконують також невласливі їм функції. Так, у Франції і Бельгії нотаріус може проводити

експертизи, виступати посередником при продажі нерухомості. У землях Німеччини і кантонах Швейцарії можливе поєднання функцій нотаріуса і адвоката [13, с.51].

Висновки:

Серед основних тенденцій правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності в сучасній Україні можна виділити такі:

- орієнтація української законотворчості на латинську систему нотаріату;
- зменшення меж державного впливу на нотаріальну діяльність;
- вжиття заходів для переходу до єдиної форми нотаріальної діяльності;
- розширення повноважень професійного об'єднання нотаріусів.

Таким чином, можна зробити висновок, що прагнення інституту нотаріату України увійти до міжнародної нотаріальної спільноти потребує вивчення і перейняття позитивного досвіду правового регулювання організації і діяльності органів нотаріату зарубіжних країн.

Хоча процес реформування нотаріату в нашій державі триває вже багато років і на цьому шляху вдалось досягти значних успіхів, але, ми вважаємо, що необхідно провести систематизацію положень нормативних документів, оскільки сучасний стан правового забезпечення нотаріальної діяльності характеризується наявністю численних недоліків й проблем.

Заради приведення вітчизняної нотаріальної системи у відповідність до міжнародних норм та з метою забезпечення більш ефективного виконання нотаріусами покладених на них функцій, необхідне внесення змін як до діючого Закону України «Про нотаріат», так і системне оновлення і вдосконалення усього законодавства, що стосується цієї сфери.

При подальшому реформуванні інституту нотаріату України, на нашу думку, необхідно керуватися не загальним європейським досвідом здійснення нотаріальної діяльності, а обирати окремі положення, які найбільше підходять для нашої держави, а також адаптувати їх до вітчизняної правової сфери. Крім того, необхідно широко використовувати позитивний український та європейський історичний досвід минулого в діяльності сучасного нотаріату і його правовому регулюванні.

Література:

1. Алексеев С.С. Теория права / Алексеев С.С.- М.:БЭК, 1995. – 320с.

2. Баранкова В. Перспективи реформування нотаріату України: організаційний та процесуальний аспекти / В.Баранкова // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2009. - №4(46). – с.24-25.
3. Бисага Ю.Ю. Історико-правові аспекти виникнення сучасного українського нотаріату / Ю.Ю.Бисага // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. – Серія: Право. – Випуск 30. – Т.1. – с.17-20.
4. Бондарчук В.О. Надання ступенів публічних нотаріусів в Замойській академії: (1594-1784)/В.О.Бондарчук//Часопис Київського університету права. – 2014. - №4. – с.32-35.
5. Бунчук О. Б. Міжнародно-правові акти Київської Русі в оцінці І. Я. Франка / О. Б. Бунчук // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2006. – Випуск 333. Правознавство. – с.37–41.
6. Гамаль І.А. Сучасний стан розвитку системи нотаріату в Україні / І.А.Гамаль // Актуальні проблеми державного управління. – 2008. - №2. – с.411-418.
7. Грищук В. Договори київських князів з візантійськими імператорами в X ст.: проблеми кримінально-правового регулювання / В. Грищук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2000. – Вип. 35. – с.69–72.
8. Гулевська Г.Ю. Організаційно-правові аспекти державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Г.Ю.Гулевська. – Ірпінь, 2004. – 216с.
9. Гусарева О.С. Роль міжнародного союзу латинського нотаріату у реалізації міжнародного приватного права / О.С.Гусарева // Особливості розвитку правової держави в умовах активізації євро інтеграційних процесів : проблеми теорії і практики: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2010. – с.253-254.
10. Долинська М. С. До питання рецепції візантійських норм, як передумови зародження нотаріального законодавства України / М. С. Долинська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Юридичні науки. – 2014. – № 801. – С. 121–124.
11. Довгерт А.С. Цивільний кодекс Франції / А.С.Довгерт, В.М.Захватаєв // Юридична енциклопедія. – К.,2004. – Т.6. – с.368-370.
12. Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. В. Єфіменко. – К., 2013. – 236с.
13. Ільєва Н.В. Зарубіжний досвід здійснення нотаріальної діяльності та його адаптація до вітчизняної системи нотаріату - с.41.
14. Кальницький М. Нариси історії нотаріату України / М.Кальницький; Укр. Нотар. Палата. – К.:Гопак,2008. – 144с.
15. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. – Т.1 / уклад Ю.В.Білоусов, І.Р.Калаур, С.Д.Гринько та ін.; за ред. Р.О.Стефанчука та М.О.Стефанчука. – К.:Правова єдність, 2009. – с.759-884.
16. Комаров С.А.Общая теория государства и права: учеб. для студ. вузов, обуч. по юрид. спец. и направлениям/С.А.Комаров. – 7-е изд. испр. и доп. –СПб.:Питер, 2008. - 510с.
17. Мартинюк О.А. Специфіка організації нотаріальної діяльності в країнах із нотаріальними системами англосаксонського та латинського типів. / О.А.Мартинюк // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2017. – №2. - с.152 – 156.
18. Нелін О.І.Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення:монографія / О.І.Нелін. – К.:Київський університет, 2013. – 130с.
19. Нелін О.І. Інститут нотаріату в Україні (ІХ-ХVІІІ ст.ст.): проблеми становлення. // Часопис Київського університету права. - №1. – 2013. – с.15-18.
20. Никифорак М.В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774-1918 рр.): монографія / М.В.Никифорак. – Чернівці: Рута, 2004. – 384с.
21. Никифорак М. В. Нотаріат на Буковині в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття / М. В. Никифорак // Науковий вісник Чернівецького університету. – 1999. – Випуск 62. Правознавство. – с.61–63.